

INTRODUCCIÓ

El treball que presentem -"Estratègies de contestació a la Lleida franquista (1939-1977)"- forma part d'un camp d'investigació -el franquisme- respecte al qual hem dedicat bona part dels nostres esforços de recerca i sobre el qual, si bé s'han produït importants aportacions des de diversos camps de les ciències socials,¹ encara graviten nombroses qüestions. I així, des de la història local -tot defugint els localismes- la producció sobre els diferents elements articulats a l'entorn de l'època franquista a Lleida ha estat abundant durant els últims anys. Comprensiblement, després del període de la dictadura, alguns historiadors han esmerçat els esforços a endinsar-se en aquest passat recent de la nostra història contemporània que tant ha condicionat el nostre present.

D'una banda, una part important de les investigacions des del camp de la història s'ha centrat en els estudis sobre la repressió política, cultural i social, els quals han fet interessantíssimes aportacions sobre els mecanismes com s'aplicà, els camps socials i les persones que abastà i la informació sobre el nombre de persones executades. Això ha permès conèixer la magnitud i les característiques de la violència política exercida.

En aquest sentit, els treballs de Mercè Barallat han completat, pel que fa a l'àmbit de Lleida, els treballs de Josep M. Solé i Sabaté.² I així, les aportacions de Barallat ens ofereixen una ajustada panoràmica de la repressió que tingué lloc a Lleida des del començament de la Guerra Civil, de la repercussió que hi tingueren els bombardeigs, de l'ocupació militar d'abril de 1938 i de les vicissituds de la postguerra. El seu estudi no es limita als empresonaments i els afusellaments sinó que també reflecteix les dures condicions de vida durant el primer franquisme.³ Sobre aquests aspectes de la repressió i la violència política, cal afegir les investigacions, dirigides per la Doctora Conxita Mir de la Universitat de Lleida, algunes de les quals han fructificat en el recull d'articles publicats amb el títol genèric *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*.⁴ En aquest cas, les aportacions dels professors Jaume Barrull⁵ i Conxita Mir⁶ s'adrecen a oferir-nos uns estudis sobre els procediments, els

¹Així per exemple, des de l'antropologia social Carles Feixa ha encetat una línia de recerca -caracteritzada per un ús privilegiat de les fonts orals- sobre cultures juvenils a partir de l'estudi *Cultures juvenils, hegemonia i transició social. Una història oral de la joventut a Lleida (1936-1989)*. Tesi Doctoral. Estudi General de Lleida, 1990. Posteriorment, una mostra d'aquest estudi ha estat publicada amb el títol *La ciutat llunyana. Una història oral de la joventut a Lleida (1931-1945)*. Ed. La Mañana i PICSA. Lleida, 1992. És, en definitiva, un punt de referència obligat per analitzar la vida quotidiana de postguerra.

²D'entre la nombrosa producció d'aquest autor és d'obligada referència l'obra *La repressió franquista a Catalunya. 1938-1953*. Edicions 62. Barcelona, 1985.

³BARALLAT i BARÉS, M.: *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*. Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1991. D'altra banda, una síntesi dels resultats de la seva investigació fou publicada en l'article "La represión en Lérida". *Historia* 16, núm. 19, 1987

⁴Vegeu BARRULL PELEGRÍ, J. i MIR CURCÓ, C. (coords.): *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*. Espai/Temps. Departament de Geografia i Història. Universitat de Lleida, 1994

⁵BARRULL PELEGRÍ, J.: "El primer Tribunal Popular de Lleida, 1936". Dins *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*. Op. cit. El mateix autor ha seguit aprofundint en el tema mitjançant l'obra *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*. Pagès Editors. Lleida, 1995

⁶MIR CURCÓ, C.: "Personal polític i repressió econòmica: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques sobre els parlamentaris republicans a Lleida entre 1936 i 1939". Dins *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*. Op. cit. De manera més extensa, MIR CURCÓ, C. et al: *Repressió econòmica i*

mecanismes i els efectes repressius, de guerra i postguerra, a partir dels treballs sobre justícia popular i repressió franquista. D'una altra banda, l'estudi de l'Església a Lleida durant el franquisme ha merescut una certa atenció. Tot i que la producció historiogràfica és escassa, les aportacions que s'hi han fet són força interessants, centrades, fonamentalment, en l'estudi del paper d'un important sector de l'Església en tant que legitimadora del règim franquista i també, alhora, en tant que propagadora del que es va anomenar franquisme sociològic,⁷ i en la configuració institucional de l'Església i algunes entitats religioses seglars -Acció Catòlica, Congregacions Marianes, Confraria de la Mare de Déu de Montserrat i Acadèmia Mariana.⁸ Des del camp de l'antropologia s'han completat aquestes contribucions gràcies a la tesi doctoral de Belén Solé i Mauri *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme* (Universitat de Lleida, 1994).

Una altra de les qüestions pendents de resposta era l'estudi de les diferents organitzacions que configuraren el *Movimiento* i el grau d'inserció, tant des d'un punt de vista estructural com ideològic, en la societat lleidatana. En aquest sentit, doncs, l'autora d'aquest treball inicià en el seu moment una línia de recerca amb una investigació sobre la branca femenina de la Falange i l'Auxili Social que serví com a base de la tesi de llicenciatura. L'estudi se centrà en l'evolució ideològica i orgànica de la Secció Femenina de la Falange i llurs mecanismes de control i formació de la dona durant les dues primeres dècades del franquisme, per considerar que foren les més intenses ideològicament i, sens dubte, les més interessants d'història. Pel que fa a l'Auxili Social es treballà en els anys que aquesta institució depengué orgànicament de la S.F. de la Falange (1936-1941).⁹ Tot plegat, aquests treballs ens permeteren conèixer una branca important del *Movimiento*.

No obstant això, el fet d'introduir-nos en aquests temes ens portà a aprofundir sobre altres vessants d'aquesta etapa històrica, especialment sobre aquells aspectes quotidians, més privats i íntims que, a partir de 1939, afectaren la vida de la major part de la població femenina. Uns instruments, en definitiva, "menors" i que, tanmateix, constituïren un complement perfecte d'aquells aspectes públics i/o oficials que es potenciaven decididament des de l'aparell de l'Estat franquista i que configuraven bona part de l'educació femenina dels anys quaranta. Uns aspectes i llur naturalesa que, si bé no foren regulats directament per les institucions al servei de l'Estat franquista, sí que foren coberts a bastament a través de bona

franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida. Treball inèdit.

⁷Vegeu BARALLAT i BARÉS, J.: *L'Església sota el franquisme*. Lleida, 1938-1968. Pagès Editors. Lleida, 1994. Uns reculls parcials dels resultats del seu estudi es troben en els articles del mateix autor "L'Església sota el franquisme. Una mostra local. Lleida, 1938-1968". *L'Avenç*, núm. 174, octubre 1993; i "La HOAC bajo la Jerarquía y el Franquismo. Una muestra local: Lérida". Dins DDAA: *Los católicos y el nuevo movimiento obrero*. Ed. XX Siglos, núm. 22, 1994.

⁸En aquest sentit, ens cal referenciar la tesi de llicenciatura de M. Carmen Santiago Mascaraque *La Iglesia de Lleida en la postguerra (1938-1947)*. Estudi General de Lleida, 1988.

⁹Fruit d'aquestes investigacions fou la publicació del llibre JARNE MÒDOL, A.: *La Secció Femenina a Lleida. Els anys "trionfals"*. Pagès Editors. Col·lecció Seminari, núm. 5, Lleida, 1991. D'altra banda, el tema més específic de l'Auxili Social es va treballar amb més detall i fou publicat en forma d'article amb el títol "Auxilio Social: Beneficència i Nacional sindicalisme a la "nova" Lleida (1938-1940)". *Revista de Catalunya*, núm. 39, març de 1990.

Una síntesi d'ambdós aspectes -Secció Femenina i Auxili Social- va ser elaborada i publicada posteriorment amb el títol "La Secció Femenina i la seva projecció a Lleida". Dins DDAA: *Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa*. Ed. Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, 1992.

part de les revistes i els diaris de l'època.¹⁰ Igualment, continuant les línies de recerca esmentades, realitzarem un estudi sobre la branca femenina del carlisme lleidatà durant el primer franquisme. En aquest cas, el nostre propòsit era estudiar la *inadequació* de què foren objecte les margarides dins l'espai establert pel "nou" Estat i en quines condicions o de quina manera ho feren. El procés, endegat des d'abril de 1937, havia estat, aparentment, d'unificació. Tanmateix, aquest procés les conduí, si bé no d'una manera directa i explícita, a una destrucció encoberta, per la qual cosa calgué estudiar les carlines en relació a les falangistes i viceversa.

Per qüestions metodològiques i a causa de les fonts disponibles, l'estudi del carlisme femení s'estengué des de la II República i la Guerra Civil fins als primers anys del franquisme.¹¹ A la vista d'aquest repàs historiogràfic, es constata que s'ha treballat, fonamentalment, allò que el professor Borja de Riquer anomena el franquisme "des de dins", és a dir que ens hem immersit en la política del règim, en les institucions i l'aparell sobre els quals es vertebrà i en la seva classe política.

No obstant això, i seguint les paraules del mateix professor, cal endinsar-se també en el franquisme "des de fora". És necessari entrar en les diferents dissidències que s'hi produïren. En definitiva, hem d'estudiar també l'oposició política, la resistència cultural i les seves corresponents formes i protagonistes. Només així podrà oferir-se, des de la història, una visió global i integradora que ens permeti conèixer més profundament aquesta etapa tan fonamental del segle XX.

Així doncs, en el context de la Lleida franquista, una de les qüestions importants que no havia estat abordada en profunditat era la de veure com s'articularen els diferents grups que conformaren l'oposició antifranquista a la ciutat. De fet, els únics treballs, d'altra banda punts de referència importants, que oferien una visió global tot introduint-nos en la societat de l'època eren uns articles dels professors Manuel Lladonosa¹² i Conxita Mir¹³ que, dissortadament, no tingueren continuació. Per tant, seguíem sense saber gairebé res de la resistència clandestina, les diferents generacions que la protagonitzaren i les diferents formes que adoptà. I fou així com, tot intentant aprofundir en l'estudi del període franquista per tal d'obtenir-ne una visió al més globalitzadora possible, vam creure convenient ampliar l'àmbit de treball desenvolupat fins aleshores amb l'estudi de l'antifranquisme a Lleida i convertir-lo en l'objecte de la nostra tesi doctoral.

En un altre ordre de coses, i en un àmbit més general, la producció historiogràfica sobre diferents aspectes de la lluita antifranquista comença a ser a hores d'ara força abundant, si bé encara està sotmesa a una certa dispersitat i irregularitat. I així, des de finals dels anys

¹⁰El repàs dels diferents consultoris sentimentals, dels articles de bellesa, de les seccions dedicades a la moda... publicats tant en la premsa local com en la revista Medina. Revista Semanal de la S.F. de FET y de las JONS (1941-1945) fou cabdal per als objectius del nostre estudi. Els resultats d'aquesta investigació foren publicats en l'article "Models formals i sentimentals al servei de la femineïtat (1939-1945)". Dossier: La Lleida de postguerra. Ilerda, publicació de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, núm. 49, 1991.

¹¹Vegeu JARNE MÒDOL, A.: "La branca femenina del carlisme lleidatà: República, Guerra Civil i Primer Franquisme". Dins MIR, C. (ed.): Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX. Ed. Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, 1993.

¹²LLADONOSA i VALL-LLEBRERA, M.: "La societat civil lleidatana sota el franquisme". Dins DDAA: Lleida 1910-1985. Fundació Caixa de Pensions. Barcelona, 1985; i "Lleida bajo el franquismo". Dins DDAA: Cataluña durante el franquismo. Ed. La Vanguardia. Barcelona, 1986.

¹³MIR, C.: "Lleida, línia de front". L'Avenç, núm. 126, maig 1989.

setanta amb la posterior explosió historiogràfica sobre l'antifranquisme a la dècada dels anys vuitanta, aparegueren les inevitables i alhora excel·lents introduccions sobre la qüestió.¹⁴ A continuació, tingueren lloc les aportacions centrades en l'estudi específic d'organitzacions polítiques oposidores al règim que, si bé a Catalunya abraçaren un ampli ventall -des de formacions nacionalistes a comunistes, etc.-¹⁵ a la resta de l'Estat espanyol predominaren de forma destacable les contribucions sobre el procés desenvolupat pel Partit Comunista d'Espanya durant la dictadura i la transició i, en menor mesura, pels socialistes.¹⁶ Pel que fa

¹⁴En un context general, entre la nombrosa producció destaquem per exemple, TUSELL, J.: La oposició democràtica al franquismo, 1939-1962. Ed. Planeta. Barcelona, 1977. MARAVALL, J.M.: Dictadura y disenso político. Obreros y estudiantes bajo el franquismo. Ed. Alfaguara. Madrid, 1979. També en resultava pioner el llibre de PRESTON, P. (ed.): España en crisis. Evolución y decadencia del régimen de Franco. Madrid, 1978, especialment la seva aportació titulada "La oposició antifranquista: la larga marcha hacia la unidad". Uns referents obligats són les obres de FERNÁNDEZ VARGAS, V.: La resistencia interior en la España de Franco. Ediciones Istmo. Madrid, 1981; i HEINE, H.: La oposición política al franquismo de 1939 a 1952. Ed. Crítica. Barcelona, 1983. Es tracta d'un estudi exhaustiu de les estratègies de comunistes, socialistes i monàrquics en la seva lluita contra el règim de Franco entre 1939 i 1952. Cal dir, però, que la presència dels nacionalistes en l'estudi de Heine és gairebé nul·la.

Pel que fa a la producció des de Catalunya, cal destacar de manera rellevant la primera aportació de MOLINERO, C. i YSÀS, P.: L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950). La Magrana. Barcelona, 1981.

¹⁵DÍAZ i ESCULIES, D.: La resistència dels nacionalistes catalans al règim de Franco: el Front Nacional de Catalunya (1939-1947). La Magrana. Barcelona, 1983. Del mateix autor, L'oposició política catalanista al franquisme, 1939-1959. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona, 1986. VILADOT i PRESAS, A.: Història del nacionalisme català i la seva premsa clandestina a la postguerra (1939-1951). Curial. Barcelona, 1987. L'autor s'hi ocupa, bàsicament, d'Esquerra Republicana de Catalunya, el Front Nacional i Estat Català.

Respecte a altres formacions polítiques disposem de la Tesi Doctoral d'OLIVER i PUIGDOMÈNECH, J.: L'oposició catalana al franquisme. Socialistes catalans i POUM 1939-1956, PSUC 1939-1945. Universitat de Barcelona, 1979. CAMINAL, M.: Joan Comorera. Comunisme i nacionalisme, 1939-1958. Empúries. Barcelona, 1985. Una aportació més recent d'aquest autor la constitueix l'article "L'oposició socialista i comunista: comentaris sobre els canvis tàctics entre dues forces que s'enfrontaven i se sobreposaven alhora (1939-1947)". Dins DDAA: Franquisme. Sobre Resistència i Consens a Catalunya (1938-1959). Ed. Crítica. Barcelona, 1990.

Unes introduccions obligades a l'hora d'investigar sobre aspectes de l'antifranquisme són l'article de MOLINERO, C. i YSÀS, P.: "El POUM a Catalunya (1939-1952)". L'Avenç, núm. 37, abril de 1981; i el dossier confeccionat per diversos autors "El PSUC. 50 anys d'història". L'Avenç, núm. 95, juliol-agost 1986.

D'altra banda, cal tenir en compte l'obra de TUSELL, J., ALTED, A. i MATEOS, A. (coords.): La oposició al règim de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación. UNED. Madrid, 1990, on trobem interessants aportacions pel que fa al cas concret de Catalunya. Així per exemple, les comunicacions d'OLIVER i PUIGDOMÈNECH, J.: "El Partit Obrer d'Unificació Marxista i la fundació del Moviment Socialista de Catalunya"; de BALCELLS, A. i SOLÉ i SABATÉ, J.M.: "Aproximación a la historia de la oposición al régimen franquista en Catalunya"; MOLINERO, C. i YSÀS, P.: "Luchas obreras y oposición al franquismo en la Catalunya de postguerra"; i de RIQUER, B. de: "Actituds polítiques catalanes davant el primer franquisme, 1939-1950"

¹⁶A tal efecte, ens cal referenciar, entre altres, les obres de HERMET, G.: Los comunistas en España. París, 1972. MORÁN, G.: Miseria y grandeza del Partido Comunista de España, 1939-1982. Ed. Planeta. Barcelona, 1986. ESTRUCH TOBELLA, J.: El PCE en la clandestinidad, 1939-1956. Ed. Siglo XXI. Madrid, 1982. MATEOS, A.: "Comunistas, Socialistas y Sindicalistas ante las Elecciones del "Sindicato Vertical", 1944-1967". Espacio, Tiempo y Forma. Facultad de Geografía e Historia, UNED, 1987, núm. 1. PRESTON, P.: "Eurocomunismo, estadio superior del stalinismo. La democratización del PCE". Estudis d'Història Contemporània del País Valencià. Universitat de València, 1982.

Dins aquesta aproximació a la producció historiogràfica de la resta de l'Estat espanyol, cal tenir present les jornades que periòdicament tenen lloc a Àvila una part important de les quals està destinada a recollir la memòria de la lluita contra el règim franquista. Amb el títol de "Historia y Fuentes Orales", estan organitzades conjuntament per la Fundación Cultural Santa Teresa (UNED-Àvila) i el Seminario de Fuentes Orales de la Universidad Complutense de Madrid.

als estudis sobre la lluita antifranquista realitzada des del front obrer i sindical, la producció historiogràfica realitzada fins a l'actualitat, si bé és interessant, segueix essent minsa, irregular i sotmesa a una certa intermitència tant pel que fa a la producció realitzada des de Catalunya¹⁷ com de la resta de l'àmbit espanyol.¹⁸ Val a dir que no és estranya l'escassetat d'investigacions al respecte. Estudiar el moviment obrer, des del camp de la història, no és una tasca fàcil. La seva trajectòria durant el franquisme fou desigual, no sols per les condicions que el propi règim franquista imposava, sinó també pels plantejaments que des de dins del mateix moviment obrer anaven transformant la seva naturalesa i les seves estratègies.

A diferència d'altres línies de recerca, els intents de reconstruir la realitat de la lluita opositora al règim en els àmbits locals han tingut, fins a l'actualitat, escassos resultats.¹⁹

En el cas de Lleida, un punt de partida fonamental per a la nostra recerca fou l'edició de les memòries del dirigent comunista Ventura Margó -secretari polític del Comitè Local del PSUC a la Lleida dels anys seixanta- cosa que ens proporcionà aquells primers i imprescindibles puntals que permeten continuar en una recerca històrica.²⁰

A partir d'aquí, doncs, ens proposarem, en primer lloc, analitzar la naturalesa i les activitats dels grups resencionalistes durant el primer franquisme, cosa que hem desenvolupat en el primer capítol. Per a això hem fet una introspecció en aquelles organitzacions que, d'una manera desarticulada i atomitzada, actuaren tímidament a Lleida a partir de l'acabament de la Guerra Civil fins el 1953, data en què formacions polítiques -el

¹⁷BOTELLA, J. i RIERA, I.: El Baix Llobregat. 15 años de luchas obreras. Blume. Barcelona, 1976. FERRI, LL., MUIXÍ, J., SANJUAN, E.: Las huelgas contra Franco. Aproximación a una historia del movimiento obrero español de postguerra. Ed. Planeta. Barcelona, 1978. FABRE, J., HUERTAS, J.M.: "La fundació de CCOO a Barcelona". L'Avenç, núm. 52, 1982. MOLINERO, C. i YSÀS, P.: "Patria, Justicia y Pan". Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya. 1939-1951. La Magrana. Barcelona, 1985, en què se'ns ofereix una ajustada visió sobre la política econòmica del primer franquisme. GABRIEL, P. et al: Comissions Obreres de Catalunya. 1964-1989. Ed. Empúries. Barcelona, 1989. Recentment ha estat reeditada l'obra de HUERTAS, J.M.: Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer (1840-1975). L'Avenç. Col.lecció Clio. Barcelona, 1994. Una de les aportacions més novadores la constitueix, sens dubte, l'obra de BALFOUR, S.: La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-1988). València, 1994, en què s'analitza l'evolució del moviment obrer des de les dimensions urbana, sindical i també estrictament humana.

¹⁸Unes introduccions obligades són les obres de GUINEA, J.L.: Los movimientos obreros y sindicales en España de 1833 a 1978. Ibérico Europea de Ediciones. Madrid, 1978, i de DOMÍNGUEZ, J.: Organizaciones obreras cristianas en la oposición al franquismo. Ed. Mensajero. Bilbao, 1975, i La lucha obrera durante el franquismo. En sus documentos clandestinos (1939-1975). Ed. Descleé de Brouwer. Bilbao, 1987. Recentment, ha estat publicada l'obra col·lectiva dirigida per RUIZ, D.: Historia de Comisiones Obreras (1958-1988). Ed. Siglo XXI. Madrid, 1993. És, de fet, la primera síntesi important dels primers 30 anys de la història d'aquest moviment obrer. Tenint com a punt de partida la Llei de Convenis Col·lectius de 1958, el llibre repassa -de manera poc uniforme, però- l'evolució del sindicalisme d'oposició en diferents territoris de l'Estat espanyol, alhora que palesa el paper central de les CCOO com a moviment de masses de resistència al franquisme i, també, de representació dels treballadors.

¹⁹Com a exemple, disposem, d'una banda, de l'obra de HERAS CABALLERO, P.A.: La oposición al franquismo en las comarcas de Tarragona (1939-1977). Edicions El Mèdol. Tarragona, 1991, la qual constitueix, sens dubte, una interessant introducció, i, del mateix autor "Sociedad, economía y política en Tarragona (1960-1977)". Dins DDAA: Franquisme a les comarques tarragonines. Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1993. També el llibre de GINARD i FÉRON, D.: La resistència antifranquista a Mallorca (1939-1948). Palma de Mallorca, 1991.

²⁰MARGÓ, V.: La lluita per la democràcia: Lleida, 1960-1975. Ed. Ajuntament de Lleida, 1992. (Edició a cura d'Antonieta Jarne Mòdol).

Moviment Socialista de Catalunya, per exemple- que fins aleshores havien ofert una certa resistència, enceten una nova etapa marcada per la seva total desaparició en el panorama opositor de la ciutat. A partir d'ara caldrà esperar la dècada dels anys seixanta per trobar una reactivació de la lluita política contra el règim franquista.

Així doncs, immerses en un profund ostracisme les formacions que havien actuat a la dècada dels anys quaranta, s'obrirà una nova etapa en la Lleida antifranquista marcada per un silenci en els aspectes polític i sindical.

En aquestes circumstàncies calia que ens interroguéssim sobre la possible existència d'actituds que, tot i que no fossin explícitament oposades a l'ordre establert, en transcorreguessin al marge o independentment. És així com, a falta d'unes propostes polítiques estructurades i organitzades, determinades manifestacions es convertiran en l'esquer que permetrà vehicular alternatives expressades fora dels canals oficials. A tal efecte, el segon capítol el dediquem, fonamentalment, a resseguir aquest procés. Els seus límits temporals els situem entre 1953 -quan algunes activitats i alhora determinades entitats comencen la seva trajectòria, paral·lela a la dels canals imposats per l'oficialitat- i 1972, amb el que nosaltres considerem el "tancament" d'un cicle.

De ben segur que això pot esdevenir qüestionable, ja que a partir de 1972 seguiren existint algunes d'aquestes entitats -o se'n crearen de noves- que es dedicaren bàsicament al foment i la difusió de la cultura catalana. Tanmateix, nosaltres hem considerat que ja, a hores d'ara, a causa d'unes noves circumstàncies socials -i també polítiques- les seves activitats deixen de tenir aquell caire resistencialista que les havia definit en anys anteriors.

En les noves circumstàncies encetades amb la dècada dels anys seixanta, l'antifranquisme se centrarà, fonamentalment, en tres eixos: la consecució de les llibertats democràtiques, la millora de les condicions de vida de la classe obrera i la reivindicació dels drets nacionals de Catalunya.

El tercer capítol ("enforquillat" cronològicament amb l'anterior ja que abraça de 1960 a 1972) i el quart (1972-1977) es dediquen, doncs, a l'estudi d'aquesta dinàmica. S'ha cregut convenient separar-los cronològicament en funció de les estratègies d'actuació, les quals a partir de 1972 canviaren de forma notable.

En aquest gran bloc les prioritats s'han adreçat, en primer lloc, a analitzar la trajectòria del moviment obrer com a força opositora, no sols "en si" sinó també "en relació a" altres grups que decididament l'aixoplugaren en els anys seixanta i setanta, com per exemple l'HOAC i la JOC. En segon lloc, hem estudiat les diverses activitats de caràcter resistencialista que tingueren lloc a la ciutat i les hem contextualitzat dins les diverses expressions pròpies de l'entorn socio-polític opositor. I per últim, hem establert, sempre que això ha estat possible, aproximacions a la tipologia de l'afiliat a les diferents organitzacions polítiques, sindicals i, àdhuc, culturals.

L'assoliment i la resposta d'aquests objectius ens ha permès arribar a l'element axial del nostre estudi: si l'antifranquisme va anar canviant les seves formes de lluita i les plataformes on va tenir lloc, aquest "transvasament" també va produir-se en els seus corresponents protagonistes. I, en definitiva, clarifica la qüestió sobre quins grups socials o, millor dit, quins segments de grups socials participaren en les diverses estratègies de rebuig al franquisme en les diferents etapes.

Com es podrà comprovar, algunes de les estratègies polítiques tractades en el capítol IV no han estat tractades tan exhaustivament com les produïdes en els anys anteriors. Això s'ha fet així deliberadament per entendre que, ja a les portes del postfranquisme, eren mecanismes posats en funcionament en vistes al futur, cada cop més proper i esperançador, a diferència d'etapes anteriors en les quals les accions dutes a terme tenien, sobretot, un caràcter

defensiu i estaven emmarcades, gairebé exclusivament, en el seu corresponent present més quotidià i sense possible continuïtat.

D'altra banda, a partir del que hem dit fins ara es deriva una qüestió que creiem que és fonamental tenir en compte: l'antifranquisme és un concepte canviant que es modifica en funció de l'espai i el temps, cosa que també motiva que canviïn les seves expressions. Tot plegat, fa que sigui indispensable parcel·lar els continguts que integren aquesta heterogeneïtat.

És en aquest sentit, doncs, que establím tres nivells. El primer estaria format per aquelles organitzacions o grups de signe polític i sindical que es mogueren, o intentaren moure's, en la clandestinitat, subterrània i hermètica per excel·lència (aspecte tractat en els capítols I, III i IV). Aquest primer nivell ofereix la imatge més paradigmàtica del que s'entén per antifranquisme.

Un segon estrat estaria constituït per aquelles activitats de signe cívic-cultural que eren volgutament resistencialistes. L'exemple més il·lustratiu el trobaríem en l'experiència viscuda en el Club Esportiu Huracans en la segona meitat dels anys seixanta i principis dels anys setanta, en què la presència dels comunistes i d'altres sectors encara no obertament polititzats però sí ja compromesos, li conferí un caire sensiblement diferent respecte a altres entitats.²¹ I, per últim, un tercer pla que inclouria activitats també de signe cívic-cultural però força més apolitzades que en el cas anterior, tot i que és ben cert que la frontera entre el segon i el tercer nivell que hem establert és molt tènue.

En aquest cas situem accions com les de la revista *Labor*,²² l'escoltisme i entitats com l'Alliance Française,²³ l'Orfeó Lleidatà, l'Esbart Màrius Torres del Sícoris Club,²⁴ ... els quals formaren part d'una mena de resistència tàcita. Les seves són unes actituds que nosaltres hem anomenat "aoficials". Aquesta és, de fet, una llicència semàntica que ens hem permès per definir aquelles activitats no estrictament addictes al nacional-sindicalisme i al nacionalcatolicisme (que no necessàriament en contra ja que les circumstàncies, d'altra banda, no ho haurien permès). Amb els pretesos objectius formatius, o millor dit d'adoctrinament, que aquests pretenien, estar al marge d'aquests canals oficials era una forma d'oposar-s'hi. I amb les accions de tipus pedagògic, d'esbarjo, etc. desenvolupades per aquestes entitats estaven, de fet, qüestionant el règim. I això en una ciutat de les característiques i els paràmetres de la Lleida d'aleshores, fortament constrictiva, petita i provinciana, prenia, de ben segur, un especial relleu i gairebé equivalia a una forma d'oposició al règim.

Aquesta resistència tàcita que representaren en aquest tercer nivell ve refermat pel fet que entre els tres plans s'establí un procés de feed-back com anirem veient al llarg, bàsicament, del capítol II.

Donada l'esmentada estratificació establerta en l'antifranquisme i, alhora, la seva assistematització intrínseca a la seva naturalesa, una qüestió que som conscients que pot

²¹Una primera aproximació de la trajectòria d'aquesta entitat es troba recollida a JARNE MÒDOL, A.: "El Club Esportiu Huracans dels anys seixanta: plataforma de cultura militant". Dins DDAA: El Club Esportiu Huracans 1941-1991. Ed. Ajuntament de Lleida. Col·lecció La Banqueta, núm. 20, 1995.

²²Una crònica de la trajectòria d'aquesta publicació la trobem a SISTAC i SANVICÉN, D.: *Labor* en 220 números. Ed. Ajuntament de Lleida. Col·lecció La Banqueta, núm. 16, 1991.

²³Una part de l'experiència de l'Alliance Française ha estat tractada a PALLARÉS i ROQUÉ, M. i VILÀ i TORNOS, F.: *La Petite Galerie* (1968-1976). Una galeria d'art alternatiu a Lleida. Espai/Temps. Departament de Geografia i Història. Universitat de Lleida, 1994.

²⁴Vegeu-ne una primera introducció a DDAA: "Esbart Màrius Torres. Sícoris Club". Ressò de Ponent, núm. 52, Lleida, 1987.

resultar discutible és la de la prioritació que hem fet dels diferents plans esmentats en el moment d'historiar-los.

Per acabar, només ens resta assenyalar que el nostre propòsit, a curt termini, ha estat resseguir els esforços que, des d'àmbits diferents s'han realitzat per construir una història contemporània de la Lleida franquista. A llarg termini pretenem, mitjançant el tema d'aquest treball, inserir-nos dins el marc de la producció historiogràfica general existent fins a l'actualitat.

PRECISIONS METODOLÒGIQUES I FONTS BIBLIOGRÀFIQUES I DOCUMENTALS

D'entrada, crec convenient assenyalar que l'estudi de l'oposició franquista implica, de manera inherent, problemes específics, a més dels que pot suposar investigar sobre les organitzacions polítiques i sindicals.

Aquests problemes a què em refereixo són, bàsicament, dos: a) es tracta d'un tema d'estudi proper en el temps, i b) es troba inserit en un context polític dictatorial.

Així doncs, per tal de salvar aquestes especificitats ens hem mogut en quatre camps de treball: a) el recull de premsa; b) l'ús de les fonts orals; c) els fons documentals escrits; i d) la revisió bibliogràfica, els quals recollim a continuació en forma de fonts primàries i fonts secundàries.

Fonts primàries

1) Informes i documents de partits polítics i organitzacions sindicals i opositores en general

Agència Popular Informativa. *API*. 1 de novembre de 1973

Assemblea de Catalunya: *Cap a l'Assemblea de Catalunya*, febrer 1971

Portaveu de la Comissió Permanent, núm. 1, gener 1972

Secretariat de la Comissió Permanent de l'Assemblea de Catalunya: *L'Assemblea de Catalunya amb la classe obrera. Cap a un 1r de Maig de lluita per les llibertats polítiques i nacionals*, abril 1973

I Permanent de l'Assemblea de Catalunya: *L'Assemblea de Catalunya amb els treballadors del camp en lluita per les reivindicacions de la comunitat rural. Cap a la consecució de les llibertats polítiques i nacionals*, novembre 1973

Pel camí de l'Assemblea de Catalunya, juliol 1974

Comunicat de la XI Comissió Permanent de l'Assemblea de Catalunya, desembre 1974

Pel camí de la II sessió de l'Assemblea de Catalunya, sense data

Assemblea de les Terres de Lleida: *Comissió Permanent de l'Assemblea de les Terres de Lleida. Document 1a. sessió*, febrer 1972

Octaveta Comissió Permanent de l'Assemblea de les Terres de Lleida, octubre 1973

Comunicat de l'Assemblea de les Terres de Lleida, juliol 1974

Octaveta de l'Assemblea de les Terres de Lleida, setembre 1974

Comité Central del PC: *Historia del Partido Comunista de España*. Ediciones Polonia. Varsòvia, 1960

Comitè Local del PSUC: *Octaveta del PSUC de Lleida: 113 demòcrates detinguts*, octubre 1973

Octaveta del PSUC de Lleida: detenció "67" a Sabadell, setembre 1974

Informe d'organització de la II Conferència Local del PSUC. Lleida, 1977

Informe de Lleida per al IV Congrés del PSUC. Lleida, 1977

Informe del Comitè Local per a la II Conferència Local del PSUC. Lleida, 1977

Informe polític de la II Conferència Local del PSUC. Lleida, 1977

Informe polític de la III Conferència Local del PSUC. Lleida, 1978

Cristians en lluita pels drets humans. Barcelona, novembre 1973

Declaració de la Comissió Coordinadora de Forces Polítiques de Catalunya, desembre 1969

Detener la represión, acabar con el inmovilismo, imponer un cambio democrático. Resolució del Comitè Central del PSUC, 1969

El fortalecimiento de Comisiones Obreras. Editat per CCOO, 1976
Estatuts del PSUC. II Congrés. 1965
Estatuts del PSUC. III Congrés. 1973
Estatuts del sindicat obrer de la construcció de Lleida, Comissions Obreres de Lleida, 1976
"Grup" de Simeó Miquel, document sense data
Informe del "grup" de Simeó Miquel, 1970
 Hermandad Obrera de Acció Cat lica: *Enquesta*, Madrid, 1961
Revisions de vida. Madrid, 1961
Urgencia y necesidad en la defensa de los intereses obreros para la elevación colectiva de nuestra clase. Comisiones Diocesanas. Madrid, 1961
 Comit  Nacional: *Comisiones Obreras*. Madrid, 1976
Informe sobre el movimiento obrero de Lérida, CCOO, abril 1977
La unidad sindical. El congreso sindical. Editat per CCOO. 1976
Las tareas del PSUC en la lucha por una alternativa democr tica. Informe del Comit  Central del PSUC, 1971
Las tareas sindicales ante la situación política y econ mica de CCOO, Editat pel PSUC, sense data
Los problemas del movimiento obrero y de la marcha hacia la huelga general. Dins el VI Ple del Comit  Central del PSUC, 1971
Octaveta de Comissions Obreres de Lleida, abril 1973
Octaveta de les Comissions Obreres de Lleida, desembre 1974
 Organització Sindical de Lleida: *Acte de Conciliació de la Junta de Conciliació del Sindicat de la Construcció*, 1968
Expedient de l'Organització Sindical contra Saturnino Vicente, maig 1970
Acte de conciliació de la Junta de Conciliació del Sindicat de la Construcció, 1970
Expedients de l'Organització Sindical contra Gregori Gallego i Joan Rod s, juny 1972
Acte de Conciliació de la Junta de Conciliació del Sindicat de la Construcció, gener 1975
PCE en sus documentos, 1920-1977. Madrid, 1977
Programa del Partido Comunista de España. VI Congreso del PCE, 28-31 gener 1960
 PSUC: *Per Catalunya, la democràcia i el socialisme*. Ed. L'Avenç. Barcelona, 1976
Pueblo y Ejército. Editat pel PSUC. Barcelona, 1972
Qu  són i què pretenen les Comissions Pageses, sense data
Resolució de la Delegació Provincial del Ministeri de Treball, 1967
Resolució de la Delegació Provincial del Ministeri de Treball, 1970
Segon Ple del Comit  Nacional de la Joventut Comunista de Catalunya, 1976
Sentència de la Magistratura de Treball, 1968
Sentència del consell de guerra contra  lvarez, Chacón i Maestre, 1969
Sumari instr it contra Gregori Gallego, octubre 1974
VI Pleno ampliado del Comit  Central del PSUC, setembre 1971

Aquesta part de la documentació es completa amb un ampli ventall de fons, difícils de catalogar a causa de la seva asistematitzaci , que abraça des de correspondència interna de diversa índole, notes, documents interns sense data, actes de reunions, targetons informativo-propagandístics de conferències i recitals de "nova can o", etc. Les dificultats augmenten en alguns casos ja que els documents foren ciclostil.lats cosa que motiva que actualment ens

trobem amb paràgrafs que són quasi il·legibles.

Tots aquests materials estan en propietat d'alguns ex-membres de les distintes entitats i organitzacions polítiques.

2) Les fonts orals

Aquest segon camp metodològic l'hem desenvolupat -sempre que això ha estat possible- mitjançant entrevistes a persones que estiguessin en condicions d'aportar algun testimoni directe del període i que poguessin facilitar-nos informacions i impressions útils per als objectius d'aquest treball.

Ja que es tracta, en moltes ocasions, d'una història clandestina, subterrània, amb la inevitable absència de molta documentació escrita, les fonts orals ens han permès obrir perspectives i possibilitats.

Malgrat l'escepticisme i fins i tot el qüestionament de què en moltes ocasions han estat objecte, entenem que les fonts orals són un valuós vehicle per copsar visions personals sobre determinats fenòmens històrics.

Unes visions personals que, d'altra banda, tant poden fonamentar-se en experiències reals com en imaginàries.

La qüestió, doncs, seria: És possible reconstruir amb objectivitat i rigor les activitats secretes?

La sensibilitat de cadascú davant un mateix esdeveniment és diferent; les percepcions també, ja que amb el pas del temps aquestes també canvien. En la vida d'una persona els moments són desiguals. Això afecta directament la manera com es transmet la memòria històrica. Els protagonistes modifiquen els seus punts de vista amb el pas del temps (com tothom), s'equivoquen o no ho recorden. La memòria és selectiva. Les coses són tal com un les viu en el moment actual, no tal com les va viure. Les persones entrevistades organitzen les seves reflexions i els seus relats adjudicant-los o concedint-los un valor.

Per tant, l'historiador ha d'interpretar allò que se li explica a partir dels records dels protagonistes. Si a això afegim els transvassaments de militància posteriors -que nosaltres només hem volgut limitar-nos a apuntar ja que hem considerat que era un aspecte que s'escapava en gran manera als objectius del nostre treball-, els rancors, etc. el problema, si no insalvable, augmenta.

El fet de trobar-nos en un context polític dictatorial també implica que en moltes ocasions les històries siguin fragmentades els talls sòcio-generacionals, geogràfics, temporals, etc. hi tenen molt a veure ho comporta la mateixa dictadura, fet que dificulta el desenvolupament de la historiografia.

El temor a una escassa precisió en alguns aspectes formals, la consideració que el temps cronològic és l'únic vàlid i existent, i la creença que un testimoni, per si sol, no aporta suficient validesa a un estudi que vulgui fer-se amb rigor, són elements sobre els quals se sustenten aquells que no concedeixen valor a aquest aspecte metodològic.

En aquest sentit, doncs, creiem necessari assenyalar que en l'ús de les fonts orals no poden prioritzar-se aspectes com la precisió cronològica, ja que no n'és l'objectiu fonamental. Val a dir que si es pretengués aconseguir això mitjançant la història oral, podria caure's en errors metodològics importants. Per tant, no cal fer preguntes excessivament meticuloses cronològicament. La persona entrevistada no té per què saber-les o recordar-les, i es pot produir una incomoditat que pot afectar el bon desenvolupament de l'entrevista.

En la sistematització de recollida d'informació mitjançant els testimonis orals, hem tingut presents 3 qüestions fonamentals: la selecció del testimoni, el lloc de l'entrevista i la guia de l'entrevista.

La selecció del testimoni

Les persones han estat seleccionades no sols en funció de la militància a alguna organització política o sindical, sinó també pel fet de tenir un coneixement directe del període i les activitats que s'hi desenvolupaven.

En aquest sentit, però, cal ser prudents. I diem això perquè volem esmentar un problema important: en parlar de l'oposició antifranquista, una cosa fou el militant actiu, compromès, que arribà a supeditar bona part de la seva experiència vital a la "causa", i una altra la persona que puntualment es mobilitzava davant de determinades situacions conflictives i reivindicatives.

Referent a aquesta qüestió, no es tracta de fer-ne valoracions o emetre'n judicis de valor. Ens escapàrem de la nostra tasca com a historiadors. Però sí que cal tenir en compte que entre les dues actituds hi ha tota una gradació força complexa, sotmesa a molts matisos i que, en conseqüència, no pot menystenir-se.

Per tant, podem analitzar les relacions existents entre el grup organitzat i la resta de la societat, podem fer-hi vinculacions i establir-hi relacions. Podem aplicar el concepte d'implantació i veure fins a quin punt una organització és capaç de dirigir uns grups i canalitzar una protesta social. Però, sobretot, hem intentat defugir de fer-ne identificacions.

A continuació assenyalarem la llista de les persones entrevistades i alguns trets del seu perfil professional i polític:²⁵

²⁵Dins el text, en les corresponents cites dels diversos informants s'indica la data o les dates en què tingueren lloc les respectives entrevistes i també el lloc on es produïren.

<u>Nom</u>	<u>Data naix.</u>	<u>Prof.</u>	<u>Enquadr.polític</u>
Abenoza Villas, Lluís	1914	barber	POUM
Alarcón Olmo, Francisco	1922	obrer const.	PSUC/CCOO
Auqué Palau, Jaume	1940	administratiu	independ./RSDC ²⁶
Ballester Sirvent, Magda	1948	periodista	PSUC
Cantano Palma, Antonio	1927	obrer const.	PSUC/CCOO
Castell Papell, Felip	1938	mecànic	PSUC/CCOO
Chacón Giménez, Antonio	1932	obrer const.	PSUC/CCOO
Colell Pons, Joaquim	1935	comerciant	independ./HOAC
Culleré Ibars, Joan	1916	diverses ²⁷	FNC
Figueres Morell, Jordi	1937	administratiu	PSUC
Gallego Marín, Gregori	1944	administratiu	PSUC/CCOO
Gelonch Codony, Indalècia	1929	mestressa de casa	PSUC
Juvillà Aige, Josep M.	1948	enginyer	PSUC
López Raimundo, Gregori	1914	responsable polític	PSUC
Maestre Quero, Catalina	1938	treb. domèstica	PSUC
Margó Vives, Ventura	1926	administratiu	PSUC
Moreno Castillo, Gloria ²⁸	1934	catedràtica d'I.B.	PSUC
Piera, Sebastià ²⁹		responsable polític	PSUC
Reimundi Florensa, Josepa	1917	mestra	POUM
Roure Codonyer, Ramon	1929	empresari	independent
Terrado Terrado, Pere	1938	administratiu	FNC/PSAN/ind. ³⁰
Ximénez Carulla, Vicenç	1918	pagès/obrer	POUM/PSUC... ³¹

Respecte als noms de les persones, s'han mantingut ja fossin en català o castellà. La intenció ha estat la de no distorsionar el seu perfil i regir-nos, en tot moment, no sols per la fidelitat històrica sinó també pel respecte personal.

El criteri de selecció d'aquests testimonis pot ser, possiblement, discutible. Tal com apuntàvem en fulls anteriors hem prioritzat, sempre que això ha estat possible, els informants que fins a l'actualitat mai o gairebé mai no han estat qüestionats sobre el seu itinerari sociopolític. És evident que alguns dels entrevistats són persones amb una certa trajectòria rellevant en l'àmbit local i algun fins i tot -és el cas de Gregori López Raimundo- amb un pes

²⁶Prèviament al RSDC, fou un dels fundadors del Bloc Popular de les Terres de Lleida, embrió del posterior Reagrupament.

²⁷Entre les vàries ocupacions que desenvolupà assenyalem la de comerciant (en la botiga del seu pare), administratiu i viatjant.

²⁸Aquest testimoni s'ha recollit mitjançant la correspondència mantinguda amb la informant, la qual actualment viu a Madrid. Per tant, en el text s'indicarà la data en què va ser tramesa la carta. L'adreça em fou facilitada cordialment per Ventura Margó.

²⁹Igual com en el cas anterior, aquest testimoni s'ha recollit mitjançant la correspondència mantinguda amb l'informant, el qual actualment viu a Ajaccio, illa de Còrsega. Em va ser possible mantenir contacte amb Sebastià Piera gràcies a l'amable col.laboració de Gregori López Raimundo.

³⁰En els primers moments del postfranquisme ingressà a Convergència Socialista.

³¹Fou, com Jaume Auqué, un dels fundadors del Bloc Popular de les Terres de Lleida i acabà ingressant en el RSDC.

específic dins la història més recent de Catalunya. Vull puntualitzar que, en aquests casos, les tries s'han fet per considerar que eren elements claus per ajudar-nos a esbrinar i aclarir qüestions que, per una altra via, no hauríem pogut aconseguir. Sóc conscient, però, que es tracta d'un criteri que pot ser qüestionable.

Val a dir que en la majoria d'ocasions s'ha produït un cert impacte emocional entre la persona entrevistada i l'entrevistadora. Per poder parlar de les seves vivències, la vida clandestina, la repressió... ha calgut superar unes barreres i un comprensible distanciament. S'ha hagut de fer un esforç important que ha conduït, gairebé inevitablement, a una empatia mútua, al marge que es comparteixin o no els punts de vista polítics i ideològics.

El lloc de l'entrevista

Respecte al lloc de l'entrevista sempre ha estat triat per l'informant. En la majoria d'ocasions, ha estat a casa seva, per ser el lloc on es podia trobar més còmode i, per extensió, el que li podia oferir més seguretat. En aquest sentit, és fonamental crear una relació de confiança entre informador i informant. En depèn l'èxit de l'entrevista.

En definitiva, el fet que l'entrevista sigui en el domicili particular del testimoni en facilita, d'entrada, un millor coneixement per a l'historiador, però, en contrapartida, hi pot haver el desavantatge que hi hagi terceres persones. Per això, s'han tingut en compte les circumstàncies ambientals, i s'ha procurat que l'entrevista es mantingués exclusivament entre la persona entrevistada i l'entrevistadora. En algun cas, hi ha hagut la presència d'una tercera persona, familiar, que en ocasions ha interferit, cosa que no pot valorar-se positivament.

En la majoria de casos s'ha limitat el temps de les entrevistes per tal d'evitar la fatiga o el cansament que, alhora, podia provocar talls en la informació.

El guió de l'entrevista

Les entrevistes s'han fet sobre la base d'un guió prèviament elaborat.

Quant a la guia de les entrevistes, ha calgut una preparació prèvia per a cadascuna. S'ha treballat sobre un guió base però que s'ha modificat cada cop en funció de la persona entrevistada. És evident que tots els informants tenen la seva importància, però s'ha de situar cada testimoni en el seu lloc. No pot fer-se la mateixa entrevista a un militant de base i a un dirigent. Si això no es té en compte es pot caure en la sobrevaloració d'uns i la infravaloració d'altres.

Alhora també cal dir que el guió ha estat susceptible de ser modificat durant l'entrevista. Potser ha valgut la pena aprofundir més en alguns aspectes i inconvenient tocar-ne altres. Per tant, si s'ha cregut convenient, s'ha reformulat el qüestionari en funció de l'informant.

Cal, doncs, que se sàpiga sostenir l'equilibri adequat al respecte. En aquest sentit, l'entrevistadora ha de saber mantenir silenci i aprendre a escoltar. S'ha d'adaptar a la psicologia del testimoni. Reconduir, si cal, la conversa; refrescar la memòria; canalitzar els temes procurant que no hi hagi digressions; no insistir en qüestions que resultin doloroses i intentar vèncer reticències.

Aquests retocs, aquestes reformulacions, no s'han d'interpretar en sentit negatiu, ans al contrari. L'intent de reactivar records, l'àmplia llibertat que s'ha donat per relatar anècdotes, etc. han estat en funció d'utilitzar tots els recursos que permetessin la narració de fets i alhora que potenciessin l'emissió d'opinions.

Al llarg d'aquest treball hem inclòs unes notes biogràfiques personals i polítiques de cada persona entrevistada per tal d'obtenir un perfil al més ajustat possible. Hem cregut necessari conèixer certs aspectes de la seva trajectòria vital: orígens familiars, lloc de naixement, vivències quotidianes a l'entorn de la família i la feina, etc. Són elements que proporcionen valuoses informacions que poden ser molt útils a l'hora de dibuixar-ne el perfil.

Pensem que l'entrevistador no pot tenir només referències sobre una temàtica concreta.

Cal dir també que el 100% de les entrevistes s'ha gravat en àudio-cassettes. La llengua vehicular utilitzada ha estat sempre triada a voluntat de la persona entrevistada.

Per acabar aquests aspectes metodològics referents a l'ús de les fonts orals, dir només que hem intentat endinsar-nos en el significat de les paraules recollides i copsar importants elements del metallenguatge com l'entonació, l'accentuació, els dubtes, els silencis, etc.

En aquest sentit, l'entrevistadora ha procurat tenir una certa dosi de sensibilitat (no renyida amb la rigorositat i la disciplina) per tal de poder captar tots aquests elements. Així per exemple, tan important pot ser el que es diu com el que no es diu i per què no es diu. En ocasions, això pot ser decisiu.

En definitiva, les fonts orals són, per la seva pròpia naturalesa, d'extraordinari interès. Tanmateix, com totes les altres fonts, també té limitacions. D'aquí la necessitat de contrastar amb altres fonts escrites, gràfiques, etc., i completar els resultats de les entrevistes amb altres fonts per tal de poder contrarestar les respectives subjectivitats.

D'aquesta manera, és possible que pugui fer-se una reconstrucció històrica que ens permeti passar dels terrenys individuals a un àmbit més col·lectiu.

3) Memòries i textos teòrics dels protagonistes

Crec necessari assenyalar que, majoritàriament, quan algú que ha dut a terme una activitat (clandestina o no) escriu unes memòries, intenta legitimar-se i la manera de fer-ho normalment consisteix a lloar les excel·lències del seu grup i, alhora, catapultar-lo com a capdavanter gairebé exclusiu de la lluita.

Es tendeix a elaborar la pròpia versió ja que és una manera no sols de legitimar-se sinó també de cohesionar-se. En moltes ocasions, l'única perspectiva que s'hi ofereix és la que li ve proporcionada a través de la seva militància política o sindical. Per tant, cal que aquesta consideració estigui sempre present en l'historiador. Si això es fa, les memòries poden proporcionar interessants elements que permetin reconstruir una determinada realitat.

També crec convenient assenyalar que en alguns casos hem tingut l'oportunitat d'intentar "enforquillar" dues fonts: les memòries i l'entrevista. És el cas concret de Gregori López Raimundo, Ventura Margó Vives i Vicenç Ximénez Carulla.

Tanmateix, els que han escrit unes memòries, prèviament ja han hagut de reflexionar sobre uns fets. Això els ha obligat a processar una informació i a codificar-la. En definitiva, han "tancat" un cicle. Fem aquesta consideració perquè això ha fet difícil que a través de les entrevistes s'hagin pogut recollir elements que fossin novedosos i significatius.

La llista de textos memorialistes i teòrics amb què hem treballat és la següent:

ALBA, V.: *El Partido Comunista de España*. Barcelona, 1979

ALBA, V. et al: *L'aventura del militant*. Ed. Laertes. Barcelona, 1994

BERGÓS, A.: *Memòries*. Ed. Virgili&Pagès, S.A. Lleida, 1990

CALVET, M. D.: *Acerca de la liberación de la mujer*. Informe dins el Ple del Comitè Central del PSUC, 1976

CARRILLO, S.: *Después de Franco, ¿qué? La democracia política y social que preconizamos los comunistas*. París, 1965 *Hacia el postfranquismo*. 1974 *De la clandestinidad a la legalidad*. Informe presentat al Pleno del Comité

Central del PCE. Roma, 1976 *El partido de masas*. Informe presentat al Comité Central del PCE. Roma, 1976 *El año de la peluca*. Ediciones B. Barcelona, 1987 *Memorias*. Ed. Planeta. Barcelona, 1993

CASTAÑO, J.: *Memòries de la JOC a Catalunya, 1932-1970*. Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona, 1974 *La JOC en España*. Sígueme. Salamanca, 1978

CLAUDÍN, F.: *La crisis del movimiento comunista*. Ruedo Ibérico. París, 1970

COLL, J. i PANÉ, J.: *Josep Rovira. Una vida al servei de Catalunya i del socialisme*. Ariel. Barcelona, 1978

CRUELLES, M.: *La societat catalana durant la guerra civil. Crònica d'un periodista polític*. Edhasa. Barcelona, 1978

ESPAR i TICÓ, J.: *Amb C de Catalunya. Memòries 1936-1963*. Edicions 62. Barcelona, 1994

FERRER, M.: *La Generalitat de Catalunya a l'exili*. Aymà. Barcelona, 1977

GALLEGO, I.: *El partido de masas que necesitamos*. Informe presentat al Comitè Central del PCE, 1970

IBÁRRURI, D.: *Memorias de Pasionaria. 1939-1977*. Ed. Planeta. Madrid, 1979

LÓPEZ BULLA, J.L.: *Problemas y tareas de CCOO en la actual etapa*. Dins el Ple del Comitè Central del PSUC, 1976

LÓPEZ CRESPI, M.: *L'antifranquisme a Mallorca (1950-1970)*. Ed. El Tall. Mallorca, 1994

LÓPEZ RAIMUNDO, G. i GUTIÉRREZ DÍAZ, A.: *El PSUC y el eurocomunismo*. Ed. Grijalbo. Barcelona, 1981

LÓPEZ RAIMUNDO, G.: *Catalunya i la ruptura*. Informe dins el Ple del Comitè Central del PSUC, 1976 *Primera clandestinidad. Memorias*. Editorial Antàrtida/Empúries. Barcelona, 1993

LLADONOSA i PUJOL, J.: *Setanta-cinc anys de records. 1907-1982*. Ed. Virgili&Pagès - Ajuntament d'Alguaire, 1989

MARGÓ, V.: *La lluita per la democràcia. Lleida, 1960-1975*. Editat per la Paeria - Ajuntament de Lleida, 1992. (Edició a cura d'Antonieta Jarne Mòdol)

MARTÍNEZ i VENDRELL, J.: *Una vida per Catalunya. Memòries (1939-1946)*. Ed. Pòrtic. Barcelona, 1991

MAS i SOLER, M.: *Postguerra. Un poble de Catalunya (1939-1942)*. Ed. Pòrtic. Barcelona, 1983

PUJOL i SOLEY, J.: *Construir Catalunya*. Textos mecanografiats, 1964-1965

RIERA LLORCA, V.: *Els exilats catalans a Mèxic*. Curial. Barcelona, 1994

SEMPRÚN, J.: *Autobiografía de Federico Sánchez*. Ed. Planeta. Barcelona, 1977

TORRES, V.: *Memòries polítiques i familiars*. Pagès Editors. Lleida, 1994

XIMÉNEZ CARULLA, V.: *Memorias de un socialista*. Text mecanografiat, inèdit. Lleida, 1985

4) Publicacions periòdiques

Òbviament, a causa de la naturalesa del nostre treball, la major part de la premsa que hem revisat fou editada clandestinament, amb la qual cosa cal afegir la dificultat, en moltes ocasions, de la seva localització.

D'altra banda, en paràmetres de resistència, els diferents elements que conformen la premsa clandestina eren, no sols una necessitat, sinó també un factor cohesionador de primera magnitud.

En aquest mateix ordre de coses, la consideració sobre la premsa clandestina té una especial rellevància, ja que la censura i el control social existent en la premsa oficial no deixava lloc a cap fissura.

Per tant, en moltes ocasions és l'únic testimoni que ens queda, a més de les fonts orals. Alhora, actua com a veritable portaveu transmissor de consignes i programes.

La llista de les publicacions consultades és la següent:

Adelante. Órgano del Partido Obrero de Unificación Marxista en Lérida. Núm. 1, abril de 1947

Ara. Butlletí d'Informació editat pel Front Nacional de Catalunya. Setembre-octubre 1964, núm. 5; i febrer-març 1965, núm. 7

Butlletí Interior d'Informació del POUM de Lleida i la seva comarca. Núm. corresponent als mesos de maig i juny de 1946.

Circular Informativa de l'Esbart Màrius Torres del Sícoris Club. Total 6 números, 1962 i 1965-66

Circular Informativa del Club Esportiu Huracans. Total 6 números, abril-setembre 1970.

Comisiones Obreras. Boletín Informativo de la Coordinadora General de CCOO. Febrer 1974, número 1.

*Diario de Lérida,*³² 1966-1977

Full d'Informació, suplement del butlletí *Ara*. Editat pel Front Nacional de Catalunya. Octubre 1968

Full Informatiu de l'Associació de Veïns Portal de Magdalena, núm. 1, 1976

L'Espurna. Òrgan dels Amics del Moviment Socialista de Catalunya.

Núm. 4, 24 de gener de 1947. Núm. 6, 1 de juliol de 1947

La Huelga. Periódico de la Coordinadora Local de CCOO de Barcelona. Gener 1975, número 3

Informaciones Obreras. Juliol 1972, núm. 62

Lluita! La Veu dels sense veu, editat pel Front Nacional de Catalunya. Novembre 1962, núm. 6

Lluita Obrera. Octubre 1974-maig 1975, 3 números

Luchas Obreras. Boletín Informativo de CCOO de Cataluña. Febrer 1974-juliol 1974, 7 números

Luchas Obreras. Semanario de las CCOO de Cataluña. Desembre 1974-abril 1975, 6 números

Nova Lleida. Òrgan del Comitè Local del PSUC. Agost 1971-novembre 1974. Total: 21 números

*Tarea. Revista Mensual Económica Social.*³³ Juliol 1950-Setembre 1976. Total: 310 números

Arxius

Arxiu del Govern Civil - Arxiu Històric Provincial:

Lligalls 2 (exp. 35), 89 (exp. 35), 131 (exp. 33, 55), 389 (exp. 92), 391 (exp. 50), 392 (exp. 6), 396 (exp. 57), 398 (exp. 8), 400 (exp. 90), 407 (exp. 75), 408 (exp. 20).

Arxiu de l'Audiència Provincial:

Sumaris 6 (rotlle 11), 124 (rotlle 230) i 166 (rotlle 367)

Hemeroteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, de la Diputació de Lleida

Fons Josep Lladonosa. Patronat Municipal "Josep Lladonosa i Pujol". Ajuntament d'Alguaire

Diferents fons documentals, propietat de militants, ex-militants de diverses organitzacions i protagonistes directes del període:³⁴

³²És obvi que aquesta premsa diària no era una publicació clandestina. No obstant això, l'hem inclòs en les nostres consultes ja que ens ha ofert algunes informacions d'interès.

³³Com en el cas anterior, és evident que Tarea -revista de l'Organització Sindical- no és una publicació clandestina, ans al contrari. Tanmateix, l'hem considerat imprescindible per a l'objecte del nostre estudi, de manera molt especial pel que fa a les qüestions sobre el moviment obrer.

³⁴En l'apartat referent a l'ús de les fonts orals s'indica la respectiva militància d'aquestes persones.

Arxiu Terres de Ponent (Hemeroteca particular de Pere Terrado)
Fons documental propietat de Gregori Gallego
Fons documental propietat d'Antonio Chacón
Fons documental propietat de Joaquim Colell
Fons documental propietat de Josep M. Juvillà
Fons documental propietat de Josep Albiñana (cedit pel professor Manuel Lladonosa i Vall-Ilebrera)

Fonts secundàries

Bibliografia utilitzada

- ALONSO, V.L. et al: *Crisis agrarias y luchas campesinas 1970-1976*. Ayuso. Madrid, 1976
- ALTED VIGIL, A. i MATEOS, A.: "Problemas de método en el estudio de la oposición al franquismo. La utilización del testimonio oral". *Espacio, Tiempo y Forma*. Facultad de Geografía e Historia. Universidad Nacional de Educación a Distancia. Madrid. Serie V. Historia Contemporánea, núm. 3, octubre 1990
- ANDREU i ABELLÓ, J.: "De la Coordinadora a la Junta Democràtica". *L'Avenç*, núm. 43, novembre 1981
- APARICIO, M.A.: *El sindicalismo vertical y la formación del Estado franquista*. Eunibar. Barcelona, 1980
- BALCELLS, A., i SOLÉ i SABATÉ, J.M.: "Aproximación a la historia de la oposición al régimen franquista en Cataluña". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990
- BALFOUR, S.: "El movimiento obrero y la oposición obrera durante el franquismo". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990
- La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-1988)*. Edicions Alfons el Magnànim. València, 1994
- BARALLAT i BARÉS, J.: *La contribució a la història de l'Església a Lleida des de l'ocupació franquista (1938) al maig de 1968*. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona
- "L'Església sota el franquisme. Una mostra local. Lleida, 1938-1968". *L'Avenç*, núm. 174, octubre 1993
- L'Església sota el franquisme. Lleida (1938-1968)*. Pagès Editors. Lleida, 1994
- "La HOAC bajo la Jerarquía y el Franquismo. Una muestra local: Lérida." Dins DDAA: *Los católicos y el nuevo movimiento obrero*. Ed. XX Siglos, núm. 22, 1994
- BARALLAT i BARÉS, M.: *La repressió a la postguerra civil a Lleida*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1991
- "La represi6n en Lérida". *Historia 16*, núm. 19, 1987
- BARRULL PELEGRÍ, J.: *Les comarques de Lleida durant la II República (1930-1936)*. L'Avenç. Col.lecció Clio. Barcelona, 1986
- El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*. Ed. Ajuntament de Lleida. Col.lecció La Banqueta, núm. 14, 1990
- "Lleida: tres dies d'octubre", *Ressò de Ponent*, núm. 122, octubre de 1994
- "Els fets d'octubre a les comarques de Lleida". *L'Avenç*, núm. 187, desembre 1994
- "El Primer Tribunal Popular de Lleida, 1936". Dins BARRULL PELEGRÍ, J. i MIR CURCÓ, C. (coords.): *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*. Espai/Temps. Departament de Geografia i Història. Universitat de Lleida, 1994
- Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-*

1937). Ed. Pagès Editors. Lleida, 1995

BATISTA, A. i PLAYÀ, J.: *La gran conspiració. Crònica de l'Assemblea de Catalunya*. Empúries. Barcelona, 1991

BENITO DEL POZO, C.: *La clase obrera asturiana durante el franquismo*. Siglo Veintiuno de España Editores, S.A. Madrid, 1993

BERG, M.: "La entrevista como método de producción de conocimiento". *Historia y Fuente Oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 4, 1990

BORDERÍAS, C.: "Las mujeres, autoras de sus trayectorias personales y familiares: a través del servicio doméstico." *Historia y Fuente Oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 6, 1991

"Cuatro generaciones de mujeres emigrantes: transmisión y cambio social". *Actas de las III Jornadas "Historia y Fuentes Orales" Memoria y Sociedad en la España Contemporánea*. Ed. Fundación Cultural Santa Teresa. Ávila, 1992

BRÍA, LI., CASANOVAS, M. DOMINGO, M., MARCO, J.: *¿Concilio o Rebeldía? Los latifundios clericales de Lérida*. Ed. Nova Terra. Barcelona, 1966

BULNES, R.: *Del sindicalismo de represión al sindicalismo de integración*. Horizonte Español. Ruedo Ibérico. París, 1966

CAMINAL, M.: *Joan Comorera. Comunisme i nacionalisme, 1939-1958*. Empúries. Barcelona, 1985

"El caràcter fundacional del PSUC i la seva bolxevització", *L'Avenç*, núm. 95, juliol-agost 1986

"L'oposició socialista i comunista: comentaris sobre els canvis tàctics entre dues forces que s'enfrontaven i se sobreposaven alhora (1939-1947)". Dins DDAA: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*. Ed. Crítica. Barcelona, 1990

CARRERAS, A.: "La industria: atraso y modernización". Dins NADAL, J., CARRERAS, A., SUDRIÀ, C. (comp.): *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*. Ariel. Barcelona, 1987

CASANOVA, J.: "La sombra del franquismo: ignorar la historia y huir del pasado". Dins DDAA: *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*. Siglo Veintiuno de España, Editores SA. Madrid, 1992

CASTIÑEIRAS, J., DOMÍNGUEZ, J.: *Un siglo de lucha obrera en España*. Mensajero. Bilbao, 1971

CATANI, M.: "El enfoque biográfico oral". *Historia y Fuente Oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 3, 1990

CLARA, J.: *Girona sota el franquisme, 1939-1976*. Ed. Ajuntament i Diputació de Girona, 1991

COLOMER, J.M.: *L'Assemblea de Catalunya*. L'Avenç, Barcelona, 1976

"La trajectòria de l'Assemblea de Catalunya (1971-1977)". *L'Avenç*, núm. 43, novembre 1981 *La ideologia de l'antifranquisme*. Edicions 62. Barcelona, 1985

DDAA: *Lleida, problema i realitat*. Edicions 62. Barcelona, 1967

DDAA: "Lleida, un assaig d'aproximació", *Serra d'Or*, núm. 133, octubre 1970

DDAA: *Les terres de Lleida en la geografia, en l'economia i en la cultura catalanes*. Ed. Pòrtic. Barcelona, 1971

DDAA: "Lleida o la marginació". CAU, publicació del Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Catalunya, núm. 39, setembre-octubre 1976

DDAA: *PSUC: Per Catalunya, la democràcia i el socialisme*. L'Avenç, Barcelona, 1976

DDAA: "Els membres: les persones i les organitzacions". *L'Avenç*, núm. 43, novembre 1981

DDAA: "L'Esbart Màrius Torres. Sícoris Club", *Ressò de Ponent*, núm. 52, juny 1987

DDAA: "El cine-club Huracans". Dins DDAA: *El Club Esportiu Huracans 1941-1991*. Ed. Ajuntament de Lleida. Col·lecció La Banqueta, núm. 20, 1995

DDAA: *Escoles Alba. XXVè Aniversari*. Editat per les Escoles Alba. Lleida, 1995

DÍAZ i ESCULIES, D.: *La resistència dels nacionalistes catalans al règim de Franco: el Front Nacional de Catalunya (1939-1947)*. La Magrana. Barcelona, 1983

L'oposició política catalanista al franquisme (1939-1959). Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1986, 2 vol.

DÍAZ PLAJA, F.: *La España franquista en sus documentos*. Plaza y Janés. Barcelona, 1976

DOMÍNGUEZ, J.: *Organizaciones obreras cristianas en la oposición al franquismo*. Mensajero. Bilbao, 1975

La lucha obrera durante el franquismo. En sus documentos clandestinos (1939-1975). Ed. Descleé de Brouwer. Bilbao, 1987

ESTRUCH TOBELLA, J.: *El PCE en la clandestinidad, 1939-1956*. Siglo XXI. Madrid, 1982

EZQUINAGA, J.A. i GONZÁLEZ, M.: "Relaciones Iglesia-Estado en el franquismo: una nueva visión desde la HOAC". Dins *Actas del I Encuentro de Investigadores del Franquismo*. Fundació Arxiu Històric CONC i Universitat Autònoma de Barcelona, 1992

FABRE, J., HUERTAS, J.M., RIBAS, A.: *Vint anys de resistència catalana (1938-1959)*. La Magrana. Barcelona, 1978

FABRE, J., HUERTAS, J.M.: "La fundació de CCOO a Barcelona". *L'Avenç*, núm. 52, 1982

FAULÍ, J.: *L'Interludi tràgic (1939-1975)*. Edicions 62. Barcelona, 1981

FEBO, G. di: *Resistencia y movimiento de mujeres en España, 1936-1976*. Icaria. Barcelona, 1979

"La lucha de las mujeres en los barrios en los últimos años del franquismo. Un ejemplo de utilización de la historia de género." Dins TUSELL, J., ALTED, A. i MATEOS, A.: *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

FEIXA, C.: *Cultures juvenils, hegemonia i transició social. Una història oral de la joventut a Lleida (1936-1989)*. Tesi Doctoral. Estudi General de Lleida, 1990

"Fer la nòria". Una història oral del carrer Major a la Lleida de postguerra. Dossier: La Lleida de postguerra. Ilerda, publicació de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, núm. 49, 1991

La ciutat llunyana. Una història oral de la joventut a Lleida (1931-1945). Ed. La Mañana, S.A. i PICSA. Lleida, 1992

FERNÁNDEZ VARGAS, V.: *La resistencia interior en la España de Franco*. Ediciones Istmo. Madrid, 1981

FERRANDO, E.: "El compromiso de los cristianos en las luchas de los movimientos obreros en Cataluña durante la etapa franquista." Dins DDAA: *Los católicos y el nuevo movimiento obrero*. Ed. XX Siglos, núm. 22, 1994

"Los Grupos Obreros de Estudios Sociales de la HOAC (GOES)". Dins DDAA: *Los católicos y el nuevo movimiento obrero*. Ed. XX Siglos, núm. 22, 1994

FERRAROTTI, F.: "Primeros rasgos de un estudio sobre "Cien años de vida obrera en Italia (1892-1992)". El proceso de industrialización explicado por aquellos que lo han vivido". *Historia y fuente oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 9,

1993

FERRI, LL., MUIXÍ, J., SANJUAN, E.: *Las huelgas contra Franco. Aproximación a una historia del movimiento obrero español de postguerra*. Ed. Planeta. Barcelona, 1978

FINA, LL.: "Política salarial i lluita de classes sota el franquisme". *Materials*, núm. 6, 1978

FOLGUERA, P.: *Cómo se hace historia oral*. Eudema. Madrid, 1994

FRASER, R.: "La formación de un entrevistador". *Historia y Fuente Oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 3, 1990

FUSI, J.P.: "La reaparición de la conflictividad en la España de los sesenta".

Dins FONTANA, J. (ed.): *España bajo el franquismo*. Crítica. Barcelona, 1986

GABRIEL, P. et al: *Comissions Obreres de Catalunya. 1964-1989. Una aportació a la història del moviment obrer*. Ed. Empúries. Barcelona, 1989

GALLOFRÉ, M. J.: *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1991

GANAU, J.: *La idea de ciutat a Lleida*. Pagès Editors. Col·lecció Seminari, núm. 7, Lleida, 1992

GARCÍA de CORTÁZAR, F.: "La cruz y el martillo. La resistencia obrera católica." Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

GARCÍA DELGADO, J.L.: "La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo". Dins NADAL, J., CARRERAS, A., SUDRIÀ, C. (comp.): *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*. Ariel. Barcelona, 1987

GARCÍA PIÑEIRO, R. i ERICE SEBARES, F.: "La reconstrucción de la nueva vanguardia obrera y las Comisiones de Asturias (1958-1977)". Dins RUIZ, D.: *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. Ed. XXI. Madrid, 1993

GINARD i FERON, D.: *La resistència antifranquista a Mallorca (1939-1948)*. Palma de Mallorca, 1991

"Memoria de la resistencia antifranquista en Mallorca". Dins *Actas de las IV Jornadas "Historia y Fuentes Orales" Historia y Memoria del Franquismo, 1936-1978*. Fundación Cultural Santa Teresa. Ávila, octubre de 1994 (en prensa)

GIRALT, E. (dir.): *El franquisme i l'oposició. Una bibliografia crítica*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1981

GRAUS, J.: *Crònica de la Lleida franquista. 1938-1975*. Editorial Virgili&Pagès, SA, Lleida, 1989

GUINEA, J.L.: *Los movimientos obreros y sindicales en España de 1833 a 1978*. Ibérico Europea de Ediciones. Madrid, 1978

HAMMER, D. i WILDAVSKY, A.: "La entrevista semi-estructurada de final abierto". *Historia y Fuente Oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 4, 1990

HEINE, H.: *La oposición política al franquismo. De 1939 a 1952*. Ed. Crítica. Barcelona, 1983

HERAS CABALLERO, P.A.: *La oposición al franquismo en las comarcas de Tarragona (1939-1977)*. Edicions El Mèdol. Tarragona, 1991

"Sociedad, economía y política en Tarragona (1960-1977)". Dins DDAA: *Franquisme a les comarques tarragonines*. Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials

"Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1993

HERMET, G.: *Los comunistas en España*. París, 1972 *Los católicos en la España franquista*. CS. Madrid, 1985. (Edició original francesa 1980)

HUERTAS CLAVERÍA, J.M.: *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*. L'Avenç. Col.lecció Clio. Barcelona, 1994

IBARRA, P.: *El movimiento obrero en Vizcaya: 1967-1977. Ideología, organización y conflictividad*. Servicio Editorial Universidad del País Vasco. Bilbao, 1987

Institut Catòlic d'Estudis Socials: "La dona immigrant". *Perspectiva Social*, núm. 23, 1986

JARNE MÒDOL, A.: "Auxilio Social: Beneficència i Nacionalsindicalisme a la "nova" Lleida (1938-1940)". *Revista de Catalunya*, núm. 39, març 1990 *La Secció Femenina a Lleida. Els anys "triomfals"*. Pagès Editors. Col.lecció Seminari, núm. 5, Lleida, 1991

"Models formals i sentimentals al servei de la femineïtat (1939-1945)".
Dossier: La Lleida de postguerra. *Ilerda*, publicació de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, núm. 49, 1991

"La Secció Femenina i la seva projecció a Lleida". Dins DDAA: *Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa*. Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, 1992

"La branca femenina del carlisme lleidatà: República, Guerra Civil i Primer Franquisme". Dins MIR, C. (ed.): *Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*. Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, 1993

"Algunos espacios del antifranquismo en Lleida: la cultura como signo de militancia (1953-1972)". Dins *Actas del II Encuentro de Investigadores del Franquismo*. Instituto de Cultura Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant, maig de 1995

"El Club Esportiu Huracans dels anys seixanta: plataforma de cultura militant". Dins DDAA: *El Club Esportiu Huracans 1941-1991*. Ed. Ajuntament de Lleida. Col.lecció La Banqueta, núm. 20, 1995

JARNE MÒDOL, A. i SAGUÉS SAN JOSÉ, J.: "Una historia oral de la Guerra Civil y la lucha clandestina en el primer franquismo: Lleida 1936-1945". Dins *Actas de las IV Jornadas "Historia y Fuentes Orales" Historia y Memoria del Franquismo, 1936-1978*. Fundación Cultural Santa Teresa. Ávila, octubre de 1994 (en premsa)

JÁUREGUI, F. i VEGA, P.: *Crónica del antifranquismo*. Argos Vergara. Barcelona, 1983, 3 vols.

JULIÀ, S.: "Obreros y sacerdotes: cultura democrática y movimientos sociales de oposición". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

LÓPEZ GARCÍA, B.: "La formación y el análisis social en el Movimiento Obrero Católico bajo el Franquismo. Los GOES". Dins DDAA: *Los católicos y el nuevo movimiento obrero*. Ed. XX Siglos, núm. 22, 1994

LUDEVID, M.: *Cuarenta años de Sindicato Vertical*. Laia. Barcelona, 1976 *El movimiento obrero en Cataluña bajo el franquismo*. Barcelona, 1977

"Vint-i-cinc anys de moviment obrer a Catalunya". *Taula de Canvi*, març-abril 1977

LLADONOSA i VALL-LLEBRERA, M.: "La societat civil lleidatana sota el franquisme". Dins DDAA: *Lleida 1910-1985*. Fundació Caixa de Pensions. Barcelona, 1985

"Lleida bajo el franquismo". Dins DDAA: *Cataluña durante el franquismo*. Ed. La

Vanguardia. Barcelona, 1986

MAGRE, J.: "25è Aniversari del naixement de l'Escola Espiga (1968-1993). Una experiència revolucionària". Dins DDAA: *25 anys d'Escola Espiga*. Editat per l'Escola Espiga. Lleida, 1993

MARAVALL, J.M.: *Dictadura y disenso político. Obreros y estudiantes bajo el franquismo*. Alfaguara. Madrid, 1979

MARTÍN ARTILES, A.: "Del blindaje de la sotana al sindicalismo aconfesional. Breve introducción a la historia de la Unión Sindical Obrera, 1960-1975". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

MARTÍN i RAMOS, J.L.: *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya (1930-1936)*. Ed. Curial. Barcelona, 1977

"El PSUC: la primera resistència". *L'Avenç*, núm. 196, octubre 1995

MASCARELL, F.: "Entrevista a García Lago". *L'Avenç*, núm. 26, abril 1980

MATEOS, A.: "Comunistas, Socialistas y Sindicalistas ante las Elecciones del "Sindicato Vertical", 1944-1967". *Espacio, Tiempo y Forma*. Facultad de Geografía e Historia. Universidad Nacional de Educación a Distancia. Madrid, 1987, núm. 1

"Una interpretación del resurgimiento del Partido Socialista Obrero Español y de la Unión General de Trabajadores". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

El PSOE contra Franco. Continuidad y renovación del socialismo español. 1953-1974. Ed. Fundación Pablo Iglesias. Madrid, 1993

MAYAYO i ARTAL, A.: "Els militants: els senyals lluminosos de l'organització", *L'Avenç*, núm. 95, juliol-agost 1986

MINISTERI DE TREBALL: *Criterios ante una posible situación conflictiva (confidencial y secreto)*, 1971

MIR CURCÓ, C.: *Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1985

"Lleida, línia de front", *L'Avenç*, núm. 126, maig 1989

"Miquel Curcó i Rubió". Dins *Diccionari d'Història de Catalunya*. Edicions 62. Barcelona, 1992

"Personal polític i repressió econòmica: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques sobre els parlamentaris republicans a Lleida entre 1936 i 1939". Dins BARRULL, J. i MIR, C. (coords.): *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*. Espai/Temps. Departament de Geografia i Història. Universitat de Lleida, 1994

MIR CURCÓ, C. et al: *Repressió econòmica i franquisme: L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*. Treball inèdit.

MOLAS, I.: "El Partit Socialista Català". *L'Avenç*, núm. 38, maig 1981

MOLINERO, C. i YSÀS, P.: "El POUM a Catalunya (1939-1952)". *L'Avenç*, núm. 37, abril 1981

L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950). La Magrana. Barcelona, 1981

"Patria, Justicia y Pan". *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya 1939-1951*. La Magrana, Barcelona, 1985

"Luchas obreras y oposición al franquismo en la Cataluña de postguerra". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid,

1990 *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Eumo Editorial. Vic, 1992

MOLINERO, C., TÉBAR, J., YSÀS, P.: "Comisiones Obreras de Cataluña: de movimiento socio-político a confederación sindical". Dins RUIZ, D. (dir.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. Ed. Siglo XXI. Madrid, 1993

MONTERO, F.: "Los movimientos juveniles de Acción Católica: Una plataforma de oposición al franquismo." Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

MORÁN, G.: *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España, 1939-1982*. Ed. Planeta. Barcelona, 1986

NICOLÁS MARÍN, E.: "Conflicto y consenso: indeterminación y polivalencias de las respuestas sociales". Dins *Actas de las IV Jornadas "Historia y Fuentes Orales" Historia y Memoria del Franquismo, 1936-1978*. Fundación Cultural Santa Teresa. Ávila, octubre de 1994 (en premsa)

OLIVER i PUIGDOMÈNECH, J.: *L'oposició catalana al franquisme. Socialistes catalans i POUM, 1939-1956, PSUC 1939-1945*. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona, 1979

"El Partit Obrer d'Unificació Marxista i la formació del Moviment Socialista de Catalunya" dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

PALLARÉS i ROQUÉ, M. i VILÀ i TORNOS, F.: *La Petite Galerie (1968-1976). Una galeria d'art alternatiu a Lleida*. Espai/Temps. Quaderns del Departament de Geografia i Història. Edicions de la Universitat de Lleida, 1994

PAYNE, S.: *El régimen de Franco 1936-1975*. Alianza Editorial. Madrid, 1987

POMPEIA, N.: "L'altra clandestinitat". *L'Avenç*, núm. 56, gener 1983

PRESTON, P. (ed.) *España en crisis. Evolución y decadencia del régimen de Franco*. Madrid - México D.F., 1978

"Eurocomunismo, estadio superior del estalinismo. La democratización del PCE." *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*. Universitat de València, 1982

El triunfo de la democracia en España. 1969-1982. Plaza y Janés. Barcelona, 1986

PRINS, G.: "Historia oral". *Historia y fuente oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 9, 1993

PUEYO i PARÍS, M.: *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*. Edicions 62. Barcelona, 1984

PUIG i VALLS, A.: *De Pedro Martínez a Sabadell: L'emigració una realitat no exclusivament econòmica. 1920-1975*. Tesi Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 1991

"Casa i carrer a l'Andalusia rural dels anys 50. El cas de Pedro Martínez (Granada)". *Historia y Fuente Oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 6, 1991

"De Granada a Sabadell: La emigración una experiencia vivida". Dins *Actas de las III Jornadas "Historia y Fuentes Orales". Memoria y Sociedad en la España Contemporánea*. Ed. Fundación Cultural Santa Teresa. Ávila, 1992

QUITIAN, A.: "Recuerdos de una huelga: Granada 1970". Dins DDAA: *Los católicos y el nuevo movimiento obrero*. Ed. XX Siglos, núm. 22, 1994

RAVENTÓS, J.: "Els socialistes en els orígens de l'Assemblea". *L'Avenç*, núm. 43, novembre 1981

RIERA, I., BOTELLA, J.: *El Baix Llobregat. 15 años de luchas obreras*. Blume. Barcelona, 1976

RIQUER, R. de i CULLA, J.B.: *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988)*. Edicions 62. Barcelona, 1989

RIQUER, B. de: "Actituds polítiques catalanes durant el primer franquisme". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

"Rebuig, passivitat i suport. Actituds polítiques catalanes davant el primer franquisme (1939-1950)". Dins DDAA: *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*. Ed. Crítica. Barcelona, 1990

"Actituds polítiques durant la postguerra". Dins *Jornades d'Història i Literatura als Països Catalans durant el Primer Franquisme (1939-1951)*, organitzades per l'ICE de la Universitat de Barcelona, setembre de 1994

ROCA, F.: "Un encàrrec a la raó", *L'Avenç*, núm. 95, juliol-agost 1986

ROMEU ALFARO, F.: *El silencio roto. Mujeres contra el franquismo*. Ed. F. Romeu Alfaro. Valencia, 1994

RUBIOL, G.: *El Reagrupament Socialista i Democràtic de Catalunya. Història d'un partit polític (1974-1978)*. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona, 1990 *Josep Pallach i el Reagrupament*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1995

RUIZ RICO, J.J.: *El papel político de la Iglesia católica en la España de Franco (1936-1971)*. Tecnos. Madrid, 1977

RUIZ, D.: "De la supervivencia a la negociación. Actitudes obreras en las primeras décadas de la dictadura (1939-1958)". Dins RUIZ, D. (dir.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. Ed. Siglo XXI. Madrid, 1993

SAMSÓ, J.: *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1994

SANTIAGO MASCARAQUE, C.: *La Iglesia de Lleida en la postguerra (1938-1947)*. Tesi de llicenciatura. Estudi General de Lleida, 1988

SANZ, F.: "Algunos conflictos significativos de la juventud obrera cristiana con el régimen de Franco, 1947-1966". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

SELLARÉS, M.: "El pujolisme i l'Assemblea". *L'Avenç*, núm. 43, novembre 1981

SEVILLANO CALERO, F.: "Actitudes políticas y opinión de los españoles durante la postguerra (1939-1950)". *Anales de la Universidad de Alicante*. Departamento de Humanidades Contemporáneas. Universidad de Alicante, núm. 8-9, 1991-1992

SISTAC i SANVICÉN, D.: *Labor en 220 números*. Ed. Ajuntament de Lleida. Col.lecció La Banqueta, núm. 16, 1991

SOLÉ i MAURI, B.: *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme*. Tesi Doctoral. Universitat de Lleida, 1994

SOLÉ i SABATÉ, J.M.: *La repressió franquista a Catalunya*. Edicions 62. Barcelona, 1985

SOLÉ i SABATÉ, J.M. i VILLARROYA, J.: *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes 1936-1975*. Curial. Barcelona, 1994

SOLÉ TURA, J.: "Unidad y diversidad en la oposición comunista al franquismo". Dins FONTANA, J. (ed.): *España bajo el franquismo*. Ed. Crítica. Barcelona, 1986

THOMPSON, P.: *La voz del pasado. Historia oral*. Ed. Alfons el Magnànim.

València, 1988

TORRES, F.: "Un medio de comunicación al servicio de los grupos de oposición: Radio España Independiente. (Análisis de la acción opositora a través de sus noticias, 1965)". Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

TOURTIER - BONAZZI, de C.: "Proposiciones de metodología". *Historia y fuente oral*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, núm. 6, 1991

TUSELL, J.: *La oposición democrática al franquismo, 1939-1962*. Ed. Planeta. Barcelona, 1977 *Franco y los católicos. La política interior española entre 1945 y 1957*. Alianza Editorial. Madrid, 1984

"Los partidos políticos de oposición al franquismo: Un estado de la cuestión." Dins TUSELL, J., ALTED, A., MATEOS, A. (coords.): *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*. UNED. Madrid, 1990

VARELA i SERRA, J.: *Converses a Lleida*. Editorial Virgili&Pagès, S.A. Lleida, 1988 *Segones Converses a Lleida*. Ed. Pagès Editors. Lleida, 1991

VEGA GARCÍA, R.: "Cristianos en el movimiento obrero asturiano durante el franquismo. Un apunte." Dins DDAA: *Los católicos y el nuevo movimiento obrero*. Ed. XX Siglos, núm. 22, 1994

VERRIÉ, F.P.: "La formació del MSC". Dins MARTÍN RAMOS, J.Ll. (ed.): *Història del socialisme a Catalunya (1940-1975)*. Columna/PSC. Barcelona, 1994

VILADOT i PRESAS, A.: *Nacionalisme i premsa clandestina (1939-1951)*. Curial. Barcelona, 1987

VILAR, S.: *Historia del antifranquismo (1939-1975)*. Plaza y Janés. Barcelona, 1984

YSÀS, P.: "Les condicions de vida durant la postguerra". Dins DDAA: *Els anys de la postguerra a Catalunya (1939-1959)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994